

Inledning

ANROPET I DENNA ÅRSBOK hyllar den mänskliga tankens uthållighet och bärkraft. I vår tids föränderliga kunskapssamhälle, en tillvaro av ständig rörelse och omvärdering, kan vi ibland uppleva en stark längtan efter något beständigt. Accelerationen, flexibiliteten och förvandlingen rymmer på så sätt alltid sin motbild. Men vilka är egentligen stödjepunkterna för tankens uthållighet? På vilka avsatser kan vi få möjlighet att vila, reflektera och åter samla kraft i en tillvaro där allt som är fast förflyktigas?

Bokens grundbegrepp är *hållbarhet* och *värden*, två ord som förda tillsammans är avsedda att öppna nya vyer för den forskande tanken. Hållbara värden kan stå för något varaktigt, men också för något gripbart i en ständig ström av ny information och omprövade perspektiv. Men medan värdebegreppet snarast markerar ett för humanvetenskaperna varaktigt intresse, ger sig begreppet hållbarhet utan tvivel till känna som ett av de senare decenniernas mest frekventa modeord. I skrivande stund ger det svenska ”hållbar utveckling” strax under 500 000 träffar på en av Internets populäraste sökmotorer, vilket trots allt är ett blygsamt resultat jämfört med den engelska motsvarigheten ”sustainable development”, som överstiger 14 miljoner träffar. Begreppet dyker oftast upp i sammanhang som

rör miljö och teknologi, ett fält på vilket det åtminstone sedan slutet av 1980-talet träget ordats inte bara om hållbar utveckling utan också om hållbar tillväxt. Såväl på det internationella som på det nationella planet utkämpas idag politiska strider om vem som mest eftertryckligt omsätter hållbarhetstänkandet i konkret politisk handling med strategier, råd och kommissioner.

I många sammanhang förenas hållbarhetsbegreppet med andra begrepp som demokrati, kunskap, ansvar och medvetenhet. Inom svensk samhällsvetenskap och humaniora har det likväl alltid bedrivits kvalificerad forskning om hållbara samhällen, liv, människor, idéer och värden – även om just detta ord inte alltid använts. Temat för 2008 års bok från Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond är tänkt att ge en bild av bredden i den forskningsverksamhet som bedrivs med stöd från stiftelsen, en verksamhet med en stadig fot i det medvetet framåtlutade, uppdaterade och samhällsanknutna, och en annan lika stadig fot i traditionen, det beprövade kunskapssökandet och den goda humanvetenskapen. Avsikten är att boken i sin helhet ska anknyta, men framför allt förhålla sig kritisk eller åtminstone skeptisk, till den slentrianmässiga och inte sällan starkt politiserade diskussionen om hållbarhet – en diskussion som stundom tycks vilja försköna ett äldre, industrialistiskt framstegstänkande med koncept som global rättvisa och miljöansvar.

Bakom valet av temat hållbara värden ligger här alltså inte något fast ställningstagande, inte någon politisk vision, utan i stället ett öppet frågande. Den samlande tanken är snarare att den humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningens styrkor – det kritiska tänkandet, det väl övervägda resonemanget kring komplexa sociala fenomen, friheten och mångfalden i analytiska perspektiv – ska tas tillvara och lyftas fram. Sammanlagt åtta essäer faller in under fyra avdelningar med hjälp av rubrikerna ”Klassiska värden”, ”Politiska

värden”, ”Virtuella värden” och ”Ohållbara värden”. Författarna har rekryterats från en rad områden på det humanistiska och samhällsvetenskapliga fältet, från litteraturvetenskap, arkeologi, filosofi och etnologi till statsvetenskap, informatik, företagsekonomi och religionssociologi. Syftet med detta breda tilltal, som kommer att vara ledstjärnan även i kommande årsböcker, är att i möjligaste mån öppna för en vacker pluralism av röster och tolkningar som i sin tur förhoppningsvis ger bränsle till nya diskussioner. Det finns bryggor mellan essäerna och mellan avdelningarna i boken, men läsaren kommer också att finna att varje essärförfattare förhåller sig till och omformar det övergripande temat på sitt eget speciella sätt.

DEN FÖRSTA AVDELNINGEN belyser ett antal *klassiska värden*, andliga som materiella. Idag talas det mycket om innovation, förnyelse och flexibilitet, men vilken ställning och framtid har egentligen värdegrunden, lagen, doxan eller kanon? Vilken är traditionens roll i vårt skenbart ombytliga och högt brusande informationssamhälle? Bokens två inledande essäer diskuterar klassiska värden från olika utsiktspunkter och båda propagerar med emfas för betydelsen av ett aktivt historiskt medvetande. Finns det omistliga kulturella värden dolda i dammhöljda arkivvalv eller under till synes ogenomträngliga buskage av järnek på en medelhavsö? Vad är i så fall värt att plockas fram, dammas av och bringas reda i? Vad vill vi egentligen minnas och framför allt varför?

Litteraturvetaren Inge Jonsson inleder med en glödande plädoajé för litteraturhistoriens samhällsuppdrag. Textkritiken utgör, menar Jonsson, samhällets litterära minne utan vilket ett kaos hotar att infinna sig. Därför finns det alla skäl för oss som samhällsmedborgare att, som han själv metaforiskt formulerar det, låta tanken svindla på

den bro som slagits över nästan två och ett halvt årtusende i vår del av världen. Genom traderingen och levandegörandet av berättelser ur det förflutna, men också genom ett träget, materiellt bevarande, nyttgivande och varsamt kommenterande av dessa berättelser, får vi kontakt med det som kanske bäst beskrivs med det latinska begreppet *humanitas*, det ädelt och sant mänskliga. Så medan det idag ofta i mer eller mindre vaga termer talas om betydelsen av bildning, exempelvis i debatten om huruvida skolan bör ha en fastställd litterär kanon och vad denna i så fall ska innehålla, menar författaren att det snarare är själva förmågan att minnas – inte nödvändigtvis exakt de detaljer vi minns – som ger oss verktygen att mota kaoset, orientera oss och blicka något litet bortanför vår egen samtid.

Diskussionen kring klassiska, kulturella värden rör sig därefter från det litterära till det materiella sfär. Varför ska vi idag minnas det antika Grekland och vårda dess fornlämningar? Den frågan ställer sig arkeologerna och antikvetarna Arto Penttinen och Berit Wells i sin essä, där de avtäcker ett antal historiska betydelselager kring den fascinerande helgedomen Kalaureía på ön Poros. Kalaureía har varit en samlingspunkt för resenärer och bofasta, en plats uppbyggd av såväl minnen och berättelser som sten och materia. Författarnas reflektioner mynnar ut i frågan om vad vi egentligen idag har behov av att minnas, och om vad det klassiska Grekland betyder för dagens greker, men också för dagens arkeologer. Att som arkeolog aktivt stödja det kollektiva minnet genom sitt grävande är förvisso att tillrättalägga, att stoppa tidens flykt och tingens förändring, att hejda den materiella nedbrytningen eller naturens obevekliga framfart. Men samtidigt får Kalaureía då möjlighet att leva vidare i sin historicitet och det röjda tempelområdet fylls av blommor från okända besökare.

AVDELNINGEN SOM FÖLJER behandlar *politiska värden*. Den anknyter till det som under det senaste decenniet kallats den etiska vändningen inom samhälls- och humanvetenskaperna och som kan härledas ur den kritik av navelskåderi, nihilism och brist på engagemang som postmodernismen ansågs ge uttryck för under 1980- och 1990-talen. Den etiska vändningen har givit förnyad kraft åt diskussioner om dygdetik, om de grundläggande värderingar eller normer som olika gemenskaper vilar på, om den enskilda människans moraliska ansvar och om vad som kan göras för att förbättra livsvillkoren för samhällets svaga. I denna bok överlämnas ordet först till en politisk filosof och därefter till en filosofisk politolog.

Filosofen Lena Halldenius söker i sin essä, utifrån en diskussion om frihet som ett hållbart värde, balansen mellan en respekt för det beständiga och en förståelse för det kontextkänsliga. Hur ska en nutida läsare tolka exempelvis John Lockes eller John Stuart Mills frihetsbegrepp och kan vi egentligen tala med dem som med en samtida? Inga idéer är oberoende av tid och rum, men en djupare insikt i idéernas olika historiska förankringar gör dem inte heller mindre angelägna i det filosofiska samtalet. Filosofiska idéer *är* varaktiga, menar Halldenius, men vi känner dem till fullo först när vi betraktar dem i ljuset av vad de är idéer om. Inför en filosofisk text bör vi alltså söka en förtrogenhet även med det samtal i vilket texten är en replik, se texten som en handling filosofen utför. På så sätt kan hållbarheten springa ur det tidsbundna.

Vad ska vi då egentligen låta vägleda oss i politiska och moraliska värdefrågor? Statsvetaren Johan Tralau prövar i sin essä den liberala frihetens gränser genom en kritisk diskussion kring temat incest – ett utsägligt brott i många kulturer, ett av de grövsta. Incestförbudet är mänsklighetens kanske mest universella moraliska tabu, konstaterar Tralau, men tycks samtidigt svårt att filosofiskt motivera och

upprätthålla inom ramen för den form av liberalt tänkande, som i så hög utsträckning omhuldar idén om att staten bör vara neutral i värderingsfrågor. Om lagstiftningen ska undvika att ta ställning i frågan om vad som är ett gott liv, tycks det bli omöjligt att förbjuda incest mellan två samtyckande vuxna individer. Det blir angeläget att sätta den liberala argumentationen i incestfrågan under lupp. Hur ser den argumentation ut, som betraktar incestförbudet som ett hållbart värde och som konstaterar att vissa samlevnadsformer helt enkelt inte är önskvärda?

VÄRDEN kan inom de samhällsvetenskapliga och humanistiska områdena definieras materiellt och immateriellt. Det kan handla om kulturella, sociala, religiösa, vetenskapliga eller politiska värden men också ekonomiska. En tredje avdelning i årsboken aktualiserar det som kan kallas *virtuella värden*. Här återfinns två essäer som anknyter till det som sedan slutet av 1990-talet kallats den nya ekonomin och som åsyftar den globala, serviceorienterade ekonomi som ersatt en äldre, industriellt orienterad dito. Att i detta sammanhang tala om det virtuella hållbarhet kan ju tyckas vara en direkt motsäggelse, då själva ordet virtualitet oftast förknippas med just en fladdrande obeständighet. Essäerna tar dock båda upp frågan om hållbarhet, från olika utgångspunkter, i sina respektive diskussioner kring vår samtids övergång från produktion till konsumtion, från varor till tjänster, eller – annorlunda uttryckt – från det fysiskt materiella till det symboliska.

I informatikern Jonny Holmströms essä finner vi först ett eftertryckligt försvar för nätverket som social princip i den digitala världen. Det rör sig här om en nätverksekonomi som verkar enligt helt andra principer än de ekonomiska system vi känner från industri-

samhällets dagar, en typ av ekonomi som är här för att stanna. Ett aktuellt exempel är den omdiskuterade fildelning som ständigt pågår på Internet. Fildelning är enligt Holmström inte bara ett socialt horisontellt fenomen, utan också en rörelse från en *top-down*-till en *bottom-up*-förståelse för hur värden skapas. Vi behöver inse den radikala tankeomställning som informationsteknologin innebär för vårt samhälle, påpekar Holmström, och lära oss att förstå, acceptera och hantera de inslag av irrationalitet som utmärker digitala processer. Förmågan att förändras i denna riktning kan på så sätt öppna dörren också för digitala eller virtuella världens hållbarhet.

Under avdelningen ”virtuella värden” återfinner läsaren även företagsekonomen Miriam Salzer-Mörlings essä om varumärkens betydelse i den kommersiella världen. Fenomenet konsumtion är inte längre så mycket en fråga om nödvändig proviantering för överlevnad som om konstruktionen av livsstil och identitet, inte längre så mycket en fråga om reell värdetförbrukning som om symbolisk värdealstring. När vi köper en vara, köper vi samtidigt en dröm genom vilken vi får möjlighet att skapa ett särskilt sätt att vara och leva. Och med steget över till en värld där vi snarare konsumerar virtuella varumärken än fysiska produkter har också, menar Salzer-Mörling, själva företagen och företagandet förändrats. Det som spirat fram är en ny och alltmer betydande professionell kader av reklamakare och kommunikationsstrateger, vars främsta mål är att sälja drömmen om det fulländade livet till oss. Frågan är förstas: I vilken utsträckning kan man här tala om eviga eller hållbara värden? Vilka drömmar finns bortom överflödssamhällets konsumtionsfantasi?

DEN SISTA AVDELNINGEN i boken innehåller två essäer som tar sikte på särskilt diskutabla, problematiska eller på annat sätt *ohållbara värden*. Här noterar den uppmärksamma läsaren också ett avgörande frågetecken efter rubriken. I policydiskussioner, liksom i åtskilliga vetenskapliga sammanhang, associeras begreppet hållbarhet fortfarande på ett okomplicerat sätt till positiva verb som bygga, utveckla, tillväxa, eskalera. Avsikten i denna bok är dock att lämna dörren på glänt även för kritiska perspektiv som kanske vänder på vår föreställning om vad som är värdefullt och hållbart, eller som till och med ifrågasätter själva värdet av beständiga och grundläggande idéer, principer eller värderingar.

Ett sådant perspektiv finns i etnologen Lynn Åkessons bidrag, som på ett sätt tar vid där Salzer-Mörling slutade genom att befatta sig med det moderna industri- eller konsumtionssamhällets skuggiga marginaler. Sopornas universum är på ett självklart sätt det förgängligas universum, men Åkesson framhåller att också konsumtionens slutprodukter – allt detta rostiga, illaluktande, skräpande, möglande och jäsande – kan diskuteras i termer av hållbara sociala eller kulturella värden. Vi är vad vi köper, men vi är också vad vi slänger. Soporna har stor betydelse i våra liv; de representerar ordning, men genom vår ivriga källsortering skapar vi en godtagbar, kanske till och med behaglig, ordning i det kaos som är vårt moderna liv i konsumtionens och förbrukningens tecken. Det värdelösa blir plötsligt värdefullt. Sopstationen förvandlas från en slutstation till en transitstation, där allt det vi en gång kasserat får nya värden genom att förändras och omvandlas till något annat.

Frågetecknet i rubriken ”Ohållbara värden?” är, om än på ett helt annat sätt, också centralt i religionssociologen Thorleif Petterssons essä. Kan det finnas lokala värderingsmässiga hinder för en global samverkan kring den angelägna uppgiften att förbättra livsvillkoren

för människor i världens fattiga länder och hur ska sådana hinder i så fall hanteras? Arbetet med de så kallade millenniemålen, vilka antogs av FN:s generalförsamling i september 2000 med sikte på att vara uppnådda 2015, har nu överskridit halvtid och ofantliga svårigheter kvarstår. Utifrån resultat som framkommit inom ramen för det internationella forskningsprogrammet World Values Survey diskuterar Pettersson ett antal kultur- och värderingsskillnader mellan olika länder, skillnader som är djupgående och som sannolikt får konsekvenser när det gäller möjligheterna att uppnå de högt ställda målen i millenniedeklarationen. Frågan är hur detta bör hanteras på ett politiskt plan. Hur kan en optimistisk vision se ut?

DEN GEMENSAMMA TANKETRÅD som framträder i denna skiftande väv av essäer är spunnen av lika delar varaktighet och variation. Hållbara värden är inte detsamma som eviga värden. Hållbara värden formas i mänskligt meningsskapande och mänsklig handling och är därigenom också beroende av tid och rum, föränderliga i sin beständighet, flyktiga i sin orubblighet. Förhoppningsvis blir själva årsboken dessutom ett hållbart värde för läsaren – något värdefullt att bära med sig, något att i tankarna stängas med, något det finns anledning att återkomma till även då år 2008 har nått sitt slut.

Marie Cronqvist